

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI (SAL)

PAPILA RA 1 (P1)

MEMORANDUM

EXEMPLAR 2008

TIMARAKA: 120

NKARHI: 2 WA TIAWARA

PAPILA LERI RI NA 7 WA TIPHEJI.

- 1.1 I wa ku va a humile etikweni handle ka mpfumelelo. √√ (2)
- 1.2 "...Vanhu lava a va fanele ku n'wi tengisa a va ri Valungu ntsena, hikwalaho a va ta voyamela etlhelo rin'we."√√√ (3)
- 1.3 Mukamberiwa u ta hlawula yin'we. √ Ku seketela. √√
Xik. A ndzi ta hlawula ku tshika mpfilumpfilu ndzi tshunxiwa ejele hi ku landza swipimelo ku tlula ku tshama ejele vutomi bya mina hinkwabyo, hikuva ku tshama ejele swa vava. (3)
- 1.4 Ina, √ u ku fikelerile hikuva ku sukela hi 1994 rixaka ri tshunxekile. √√ (3)
- 1.5
- 1.5.1 Dzivamisoko. √√ (2)
- 1.5.2 Muyimeri. √√ (2)
- 1.5.3 Xidemokhirasi. √√ (2)
- 1.6 Ya Pollsmoor. √√ (2)
- 1.7 Ku lwela rixaka/Maafrika. √√ (2)
- 1.8 Hikuva a yi ri ya xiyimo xa le henhla swinene loko swi ta eka vusirheleli na ku vona leswaku vabohiwa a va baleki/A yi ri exihlalani laha a swi nga olovi ku va vabohiwa va baleka. (Nhlamulo yin'we ntsena). √√√ (3)
- 1.9
- 1.9.1 A hi swona, √ ku vuriwa leswaku u arile ku tengisiwa hikwalaho ka leswi a a tengisiwa hi Valungu ntsena. √√ (3)
- 1.9.2 Hi swona, √ hikuva u tshahiwa a vula leswaku u tsakela rixaka laha vaakatiko hinkwavo va khomiwaka hi ku ringana. √√ (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [30]

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

□ **NKOKA WA MAHUNGU: NKATSAKANYO/NKOMISO A WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:**

- Mufi Misaveni Robert Manganyi a a ri n'wana wo sungula wa Tatana Jim na Manana Nkiyasi Manganyi. ✓
- U velekiwile hi 10 Dzivamisoko 1965 eka Xitlhelani. ✓
- U sungurile xikolo eLangutani hi 972. ✓
- U pasile Giredi ya 7 hi 1979. ✓
- U yile a ya nghena eShingwedzi hi 1980 laha a paseke Giredi ya khumembirhi hi 1984. ✓
- U yile eKholichini ya vuthicara ya Tivumbeni laha a paseke Diploma hi 1987. ✓
- U sungurile ku dyondzisa eKhomaniswitiya hi 1988. ✓
- U tlakusiwile a va nhloko ya xikolo hi 1990. ✓
- U yisiwile exibedhlele xa ka Malamulele hikwalaho ka vuvabyi hi 1999. ✓
- U hundzile emisaveni hi 30 Mudyaxihi 1999. ✓
- U siya mana wa yena, vamakwavo, nsati ni vana vanharhu. ✓

(5)

(Ntlhanu tin'wana ni tin'wana)

□ **MAPELETELO.** ✓✓

(2)

□ **MAHIKAHATELO.** ✓✓

(2)

□ **SWIVULWA LESWI TWALAKA.** ✓

(1)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

MAAVELO YA TIMARAKA

SWILAVEKO NA TINHLAMUSELO	TINHLAMUSELO TA VUSWIKOTI	TIMARAKA	TIPHESENTE
Nkatsakanyo/nkomiso wu pfumala swihoxo; wa kongoma; wu kombisa leswaku mukamberiwa u twisisile na ku landzelela swilaveko hinkwaswo hi ndlela ya xiyimo xa le henhla, timhaka hinkwato ta nkoka ti tsariwile; wu na nandzelelano.	Xa risuna no hlawuleka	9-10	90-100
Swilaveko swo tala leswi nga laha henhla swi landzeleriwile; nkatsakanyo/nkomiso a hi wa risuna ku fana na lowu nga laha henhla.	Xa nkoka	8	80
Wa hlayeka kambe ku katsiwile na timhaka tin'wana leti nga riki ta nkoka; timhaka to talanyana ta nkoka na tona ti tsariwile.	Xo saseka swinene	7	70
Nkatsakanyo/nkomiso wu na timhaka ta nkoka leti nga riki ehansi ka 50%; a wu nge fikeleli ku katsiwa eka xiyenge xa nkatsakanyo/nkomiso wo saseka swinene; ku na mahungu lama nga lavekeki lama onhaka vunene bya nkatsakanyo/nkomiso.	Xo saseka	6	60
Ku na timhaka to karhi ta nkoka; ku na timhaka to tala leti nga lavekeki; a wu ndlariwangi kahle ngopfu; mavekelo ya timhaka ya hoxekile; wu le xikarhi.	Xa le xikarhi	5	50
Nkatsakanyo/nkomiso wu hava nkhlukelano wa timhaka; wu longoloxela marito handle ka nandzelelano; timhaka to tala ta nkoka ku hava; ku na vumbhoni byo komba leswaku mukamberiwa wa tikeriwa eka ku ringeta ku katsakanya/komisa.	Xo ka xi nga nyawuli	4	40
Ku na vumbhoni byo komba leswaku ko va na ku twisisa kutsongo ka vutshila bya matsalelo ya nkatsakanyo/nkomiso; ku na swihoxo swa mahlamuselelo; timhaka to tala hi leti nga lavekeki; ku na timhakanyana ta nkoka leti nga riki hansi ka yin'we.	Xo phyama	3	30
Ku na vumbhoni byo kombisa leswaku mukamberiwa u ringetile ku endla nkatsakanyo/nkomiso; a swi tikombi a ri na ku twisisa ka leswi lavekaka eka nkatsakanyo/nkomiso, hileswaku wa phewa.	Xo phewa	2	20
Ku na vumbhoni byo komba leswaku mukamberiwa a nga twisisi swilaveko swa nkatsakanyo/nkomiso naswona nkatsakanyo/nkomiso wa kona wa huhula; wa xitshuriwa xo kopiwa kunene.	Xo huhula	0-1	0-10

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3.1

SWIVUTISO:

3.1.1

(a) A ku tala hi vanhu vo nwa byalwa masiku hinkwawo nindzhenga. √√ (2)

(b) Vanhu vo nwa byalwa a va tala siku rin'we ntsena ro karhi nindzengha. √√ (2)

3.1.2 Vana a va tali ku tekela mahanyelo ya vatswari va vona. √√ (2)

3.1.3 Thyaka ra dlaya. √√ (2)

3.1.4 Ngopfu. √√ (2)

3.1.5 Hikwalaho. √√ (2)

3.1.6

(a) Ku lovolela majaha vasati. √√ (2)

(b) Ku phanga/teka swilo swa munhu handle ka mpfumelelo. √√ (2)

3.1.7 (a) Gayisa. √ (1)

(b) Tshengwe. √ (1)

3.1.8 Swindyangwana. √√ (2)

3.1.9 (a) A wu nga ngheni kereke. √√ (2)

(b) A yi nyumisa. √√ (2)

3.1.10 Vandyangu wa ka Tshikaxidyoho vona va ta tshika mhaka yo tekela van'wana ehansi. √√ (2)

3.1.11 Tshikaxidyoho u vula leswaku vona a va ta tsaka swinene loko Nhletelo a a lo rhandzana na jaha ro nghena kereke. √√ (2)

3.1.12 Duvula u kondleteriwile hi Nhletelo leswaku a nghena xikolo xa ABET. √√ (2)

NTSENGO: 30

XIVUTISO XA 3.2

Loko √√ munhu a ya kamberwa ku teka xivandla xa ntirho u fanele ku tsundzuka swo tala. U fanele ku swi tiva leswaku u hlawuriwile exikarhi ka van'wana. Vulavisisi hi ntirho byi fanele ku endliwa. Hi siku ra xikambelo ambalelo ri fanele ri ri ra kahle. Mukanberwa u fanele ku tsundzuka leswi landzelaka: √√ ku titshebha, √√ ku yingisela **na** √√ ku tixavisa eka vatholi. √√ Swi nga va swa nkoka ku boxa na ntokoto **wun'wana** √√ lowu u nga na wona. Leswi swi nga ha pfuna ku va u humelela. I swa nkoka ku kombela leswaku xivutiso xi vutisiwa kambe loko xi nga twisiseki. Ku **tinyika** √√ **nkarhi** √√ no tshunxeka loko u nga si hlamula i √√ swa nkoka. √√

NTSENGO: 20

XIVUTISO XA 3.3

SWIVUTISO:

- 3.3.1 Hi lava va tsakelaka swa thekinoloji ya tikhompyuta/*laptop*. ✓ (1)
- 3.3.2 Ku hava xipexali xa nkarhi hinkwawo/ku endlela leswaku vanhu va tiva leswaku xi hela rini/ ku endlela leswaku lava tsakelaka ku xava va xava nkarhi wa xipexali wu nga si hela. ✓✓ (2)
- 3.3.3 Ku vuriwa leswaku lowu i nchipiso wa tikhompyuta, kambe xinavetiso xi vulavula ntsena hi *laptop* onge hi yona khompyuta yi ri yoxe/Ku kombisiwa vito ra Toshiba, kasi ku na mavito yo tala ya ti-*laptop*, a ku vuriwi nchumu hi wona, ku ri hileswaku xinavetiso xi vulavula hi tikhompyuta. ✓✓ (2)
- 3.3.4 Hi R3500.00. ✓✓ (2)
- 3.3.5 Ku endlela ku koka rinoko ra lava tsakelaka ku tirhisa CD na DVD/Ku endlela leswaku loyi a tsakelaka ku xava a tiva leswi *laptop* yi nga na swona. ✓✓✓ (3)

NTSENGO: 10

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 60

XIYENGE XA D: MATSALWA (SECTION D: LITERATURE)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 20

NTSENGO WA TIMARAKA: 120